

SZIKSZAY SÁNDOR MÉZESKALÁCSOS MESTER EMLÉKANYAGA
A BÉKÉSI MÚZEUMBAN

– Baligáné Szűcs Irén –

A mézeskalácsos mesterség vidékünkön nagy múltra tekint vissza. Az önálló magyar mézeskalácsos céh megalakulására 1681-ben került sor Pozsonyban, ami egyben a bécsi főcéhtől való elválást is jelentette. Később a vidéki városok önálló szabályzatot szereztek, önálló testületeket alakítottak. A Tiszántúlon legkorábban, 1713-ban, Debrecenben és Békésen jött létre önálló testület.¹

A békési mézeskalácsosság művészi színvonalú csúcspontját Szikszay Sándor munkássága képviselte. Szikszay a neves debreceni hagyományokat folytatva, saját alkotói elképzeléseit megvalósítva művelte e mesterséget. Tevékenysége még arra az időszakra esett, amikor a parasztság, illetve a tehető parasztpolgári réteg körében élénk kereslet volt termékei iránt. Városunk századokon át jelentős vásárhelynek számított, így még a hanyatlás ellenére is a 20. század eleji vásárok messzeföldön híresek voltak. Kirner A. Bertalan a helyi vásárokat megelevenítő művében így emlékszik vissza: „A mézeskalácsos a legismertebb és legkedveltebb árusok egyike a vásáron. Már a vásár kezdetén kipakolja áruját a hatalmas sátorban. / ... / Látunk a vásárbán: babát, szívet, tükrös szívet, lovat, kardot, huszárt, kakast, pávát, trombitát, nyulat, pipát, kispólyást, peracet, debrecenit, puszedlit. Egyik-másik szépen be van csomagolva papírba. Azokat komoly ajándékképpen adják és fogadják mindenfelé. A mézeskalácsos árulhatott a leghosszabb ideig. / ... / Békési cukrász mézeskalácsosok voltak: Dluhos Béla, Szikszay Sándor, Petneházi Sándor. Némelyik mézeskalácsos két-három sátorral is megjelent a vásáron. A békési vásárra jöttek több helyről is. Így Békéscsabáról, Mezőberényből, Endrődől, Gyomáról, Sarkadról, Gyuláról, Körösladányból, Füzesgyarmatról, Nagyszalontáról. A mézeskalácsosok sátrai a főutak szegélyén, jobbról-balról voltak felállítva, azért, hogy mindenki útjába találhassa és megvegye a kellemes vásárfiát.”²

Szikszay Sándor 1884. február 8-án Köröstarcsán született. Ősei a Felvidékről az Alföldre került nemesek voltak. Nagyszülei még tekintélyes birtokkal rendelkeztek, de a Körösök okozta gyakori árvizek miatt tönkrementek. A kis Sándort szülei az öt elemi elvégzése után földműves munkára fogták, de érdeklődése, tehetsége más útra terelte. 1901-ben beállt a Békésen dolgozó anyai nagybátyjához, Petneházi Lajos mézeskalácsos mesterhez tanoncnak. Mint segéd több mester műhelyében is dolgozott, de a leghosszabb időt Debrecenben Bódogh Gyulánál töltötte.³ 1908-ban jött vissza Békésre és önálló műhelyt alapított. Az I. világháború idején a nagyváradi 4. honvédszalagozredhez vonult be, a háború alatt szülei meghaltak. Az 1920-as években a szakma és a nagyközönség egyaránt felfigyelt saját tervezésű és készítésű minifáíval előállított mézeskalácsaira. 1925-ben az I. Országos Kézművesipari Tárlaton

¹ DOMOKOS 1991. 51–52.

² KIRNER 1964. 109–110.

³ SZABADFALVI 1986. 46.

munkáit a legmagasabb kitüntetéssel, aranykoszorús mézeskalácsos mester címmel jutalmazták.⁴ Ezután munkáival rendre szerezte az arany, ezüst és bronzérmeket, díszoklevélből pedig több mint negyvenet mondhatott magáénak. Kitüntetései Békésen a Kossuth u. 1. sz. alatti épületben lévő cukrászdájában szinte elborították a falakat. A Magyar Néprajzi Társaság 1934-ben *Szikszay* felvette a Társaság barátai közé és szintén az elismerés jele volt az, hogy *Végh József* néhány évvel később javarészt az ő tevékenységére alapozva, azt bemutatva írta meg a *Mézesbábsütő-minták faragása a Tiszántúlon* című tanulmányát. Nemcsak a szakma kitüntető figyelmében részesült, hanem kimagasló jelleme, kedves egyénisége révén köztiszteletnek is örvendett. Számos szakmai és társadalmi szervezetben töltött be vezető tisztséget: a Békési Iparos és Ifjúsági Önképzőkör tiszteletbeli alelnökévé választották, hosszú időn át aktív tagja volt az Iparos Dalárdának, a Békési Ipartestület elnökeként és Békés vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként is számos teendő hárult rá. Részt vett az Országos Iparművészeti Társulat munkájában, továbbá ellátta a Cukrászok és Mézeskalácsosok Országos Szövetségének alelnöki feladatait is. *Szikszay Sándor* 1948-ban Békésen hunyt el. Munkásságának nem akadt folytatója, amihez minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy házassága gyermektelen volt, és a tágabb rokonságban sem akadt olyan ügyes kezű egyén, aki e szakmára adta volna a fejét. Az 1950-es évektől rohamosan bekövetkező ízlés- és szokásváltozás, keresletcsappanás, az ejzolt tészták uralkodóvá válása, valamint a gyártás és az árusítás szétválása sem kedvezett a mézeskalácsosságnak.

Szikszay Sándor munkásságát 23 db általa készített tárgy, 1 db mintakönyv és 2 db oklevél képviseli a békési múzeumban, melyek *Durkó Antal* gyűjtése nyomán 1938 és 1950 között egy kivétellel magától a mestertől illetve feleségétől ajándékozás révén kerültek be. A tárggygyűttes legértékesebb darabjainak a díszesen faragott *mintafák* tekinthetők. Nem véletlen, hogy *Viski Károly* is elsősorban faragóművészetnek tartotta a mézeskalácsosok művészetét.⁵ A *Népművészeti örökségünk* című sorozatban megjelent megyei monográfiák is a faragást bemutató fejezetben ejtenek szót a mézeskalácsos *ütőfákról*.⁶ *Végh József* az 1930-as években *Szikszay*ról úgy ír, mint az Alföld utolsó mézesbábfaragó mesteréről. A műhelyében végzett megfigyelések alapján mutatja be az *ütőfa* készítésének menetét, eszközeit, szakszókincsét. A 2–3 ujjnyi vastag, homorúan vésett díszítésű körte- vagy diófatábla igényes elkészítése nem kis tehetséget, mesterségbeli tudást kívánt meg. A legkiemelkedőbb mesterek maguk vagy ügyes kezű segédekkel együtt végezték a mintafaragást.⁷ Tudjuk, hogy időnként ötvösökre, faszobrászokra is bízta a munka elvégzését, de gyakran nem voltak velük megelégedve. Különben is, mivel a formák igen tartósak voltak, keresletük nem érte el az üzleti méretet, a mézeskalácsosok elgyőzték a mintafaragást. *Szabadfalvi József* irányította rá a figyelmet, hogy *Szikszay* már békési tanulóévei alatt is a debreceni munkatechnikát és metszőstílust sajátította el, ugyanis akkori mestere, *Petneházi Lajos* korábban Debrecenben *Bódogh Gyulánál* tanulta a mesterséget és a formametszést. Tudjuk, hogy

⁴ PÉTERFY 1940. 60.

⁵ VISKI 1943. 320.

⁶ BELLON-SZABÓ 1987; GAZDA-VARGA 1989; JUHÁSZ 1990.

⁷ VÉGH 1938. 103–104.

legényévei során Szikszay Bódoghhoz szegődött segédnek, aki látva ügyességét rábízta a minták faragását. Mint ahogyan Bódogh is sokáig alkalmazta a Petneházi által készített mintákat, úgy a debreceni mézeskalácsosok is több, Szikszay által faragott *ütőfát*, *formát* használtak még az elmúlt évtizedekben is.⁸

Szikszay mintáit széles tematikai skála jellemzi, mellyel kapcsolatban a Békésen 1938-ban kiadott, múzeumban őrzött mintakönyve (lelt. sz.: Ht. 84.5.1.) ad bővebb felvilágosítást. Noha *ütőfái* csak kis számban kerültek be gyűjteményünkbe, a leírások, fényképek, visszaemlékezések alapján feltételezhetjük, hogy a mintakönyvben szereplő 100 db tervezet túlnyomórészt a fába vésett változata is elkészült. Csakúgy, mint Kelet - Magyarországon általában, nála sem fedezhetők fel vallásos, bibliai témák, ez alól egyetlen *angyalka* figura jelent kivételt. A könyvben szereplő 29-féle téma közül a *mézes tányér* 22 változata és a *szív* 12 változata együttvéve a minták egy harmadát teszi ki. Létay Miklós azon megállapításának, miszerint a Néprajzi Múzeum *ütőfa* gyűjteménye alapján elmondható, hogy a *szív* csak az alföldi anyagban fordul elő, ott is csekély arányban, ellentmond a Szikszay-anyag, mely azt mutatja, hogy legalábbis a 20. sz. első felében a *szív* volt az egyik legnépszerűbb, legkeresettebb terméke a mézeskalácsosoknak.⁹ A hagyományos technikával előállított mézes *szív*-nek és később a színes cukormázzal díszített, ejzolt *tükros szív*-nek szerelmi ajándékként kimagasló szerep jutott.¹⁰ Az említett mintakönyvben négyenél több változattal szerepelnek még a következő témák: lovas huszár, katona, ló, kard, virágkosár-virágváza, pólyásbaba és leányalak. A korábban hagyományos, ún. női témák (pl.: virágkosár, szív, pólyásbaba, bölcső) és férfitémák (pl.: huszár, katona, ló, kard, pisztoly, pipa) mellett újak is megjelentek: autó, kéményseprő, cukrász tortával, táncoló lány, divatleány, Bohó Misi.

Az Alföldön a debreceni mézeskalácsosság jelképének számító *tányér* terjedt el a leginkább és a Szikszay-féle mintakönyvben is e forma jelenik meg a legnagyobb számban. Díszítményük jellegzetes eleme a régi magyar címer a koronával és a méhkas. Ez utóbbi a kizárólag mézzel való készítést jelzi. A díszítmény elhelyezésénél nem minden esetben törekedett szimmetriára, a hangsúlyos elemek azonban mindig egyensúlyban vannak. Az aprólékos, finom megmunkálás időnként szinte csipkeszerű kidolgozást eredményezett. A nagyobb méretű *mézes tányérok*at csakúgy, mint más mesterek, Szikszay is rendszerint felirattal látta el, pl.: „SZIKSZAY - S - FÉLE MÉZES BÉKÉS”; „DEBRECENI SZ S”. Majdnem minden jelentősebbnek számító, nagyobb méretű *ütőfába* Szikszay beleveste monogramját, ami e mesterség esetén nem volt ugyan ritka szokás, de gyakori előfordulása minden bizonnyal a szakmai öntudatot, büszkeséget is jelképezte.

Szívforma-tervezetein a hagyományos növényi díszítmények (pl.: tulipán, róza, liliom, erősen stilizált egyéb virágok, búzakarász stb.) mellett főként a nagyobb méretű, gazdagabban díszített darabokon különféle állatalakok (pl.: oroszlán, griffmadár, hattyú, galamb stb.) és női-, férfi alakok, valamint reneszánsz és barokkos díszítőelemek is megjelennek (pl.: „olaszkorsó” virággal). A *mézes szíven* viszonylag rit-

⁸ SZABADFALVI 1986. 46–47.

⁹ LÉTAY 1978. 268.

¹⁰ CSILLÉRY 1976. 105.

kán jelenik meg a címer, ezért is érdemel külön figyelmet az az *ütőfa*, melyet Szikszay 1936-ban faragott, a felső részén a magyar, középen Budapest címere látható (lelt. sz.: 56.953.1.).

„Az egyik leggazdagabb és legsúfoltabb díszítésű a babaforma” – írja Szabadfalvi.¹¹ Megállapítása a Szikszay-féle *ütőfákra* is igaz, hiszen a hajdani négyszögletes pólyák és a hozzájuk használt megkötő díszítettsége igen aprólékos, különféle virágmotívumok, leveles ágak borítják be. A legtöbb esetben a pólyásbabának csak az arca látszik ki, ellenben ritkábban, mint az 56.945.1. leltári számú forma esetében is, a csecsemő felső testét sem takarja a pólya. Míg a 19. századi babaformáknál általános a csipkés, cakkos főkötő megjelenítése, addig a 20. századiaknál inkább a főkötőnélküliség a jellemző, a babák arca azonban mindig felnőttes, sőt öreges, ahogyan Szabadfalvi József is fogalmazott.¹²

Külön figyelmet érdemelnek azon mintafa-tervezetek és elkészült *ütőfák*, melyek ősi kultúremlékekre utalnak. Az állatfejes markolatú mézes kardok az ókori hasonló motívumokkal díszített igazi fegyverek kései rokonai. Az állat (sas, kutya vagy griffmadár) minden esetben leveles növényi ágat tart szájában. Szikszay Sándor *ütőfáján* (lelt. sz.: 56.946.1.) a kard markolati része ketté van választva, a sas tollának ábrázolása visszaszorult, helyét geometrikus minta foglalja el. Szabadfalvi kutatásai szerint a 20. századi kardformákon egyre sablonosabbá, kevésbé ábrázolttá válnak az állatfejek, a szőr vagy toll valóságú megjelenítését egyre inkább elhagyják a mintafaragó mesterek.¹³

Minden bizonnyal ritka példány lehet az a szív formájú *ütőfa* (lelt. sz.: 56.953.1.), melyen két egész alakos állatábrázolást fedezhetünk fel és közülük az egyik, egy griffmadárszerű lény szintén levélfüzért tart a szájában.

A tiszántúli mézeskalácsosok témáikat a magyar életből merítették, az 1848-as lovas huszárt, honvédet, a subát viselő furulyázó juhászt, a bőgatyás, fokost tartó pásztor, parasztlányt, menyecskét, a falu bolondját ábrázoló mézeskalácsokon túl idővel a 20. századi modern élet alakjai is helyet kaptak. Így megjelentek Szikszay mintakönyvében is pl.: a „divatleányt”, a polgárias öltözetet viselő új párt, napernyős úri kisaszonyt vagy akár az autós párt megörökítő rajzok.

Szikszay mintakönyve a 100 db *ütőfa* rajzon kívül tartalmaz még háromdimenziós, bölcsőt ábrázoló tervezetet, továbbá *rányomó díszítőket*, *drukkolókat* (címer, méhkas) valamint különféle testrészeket, szerveket (pl.: fül, szem, fog, láb, szív stb.) és állatokat (pl.: ló, tehén, bárány) ábrázoló *offermentákat*.

Külön említést érdemelnek a Szikszay által faragott, népművészeti ihletésű és igen mives kivitelezésű egyéb faragott tárgyak, melyek közül néhánynak a rajzát, fotóját a mintakönyv is őrzi, sőt egy pár darabot a múzeum is magáénak mondhat.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy Szikszay Sándor a békési és egyben a tiszántúli mézeskalácsosság kiemelkedő tehetségű képviselője volt. Az általa tervezett és faragott *ütőfák* ornamentikája igen gazdag, változatosságról, kifinomult

¹¹ SZABADFALVI 1986. 52.

¹² SZABADFALVI 1986. 53.

¹³ SZABADFALVI 1986. 67.

szerkesztésről, népművészeti ihletésről vallanak. Az évszázadokon át tartó hagyományozódás révén számos archaikus elemet megőriztek a mintafák, melyeket a legnagyobb mesterek – így Szikszay is – az újabb ízlésnek megfelelően tudtak aktualizálni. A mézeskalácsos mesterség kutatásának fontos része a jelentős művelődéstörténeti és néprajzi értéket képviselő ütőfák, formák további vizsgálata, a technikai, stílusbeli változások megfigyelése, melyhez a békési múzeum gyűjteményében lévő anyag is megfelelő alapot nyújthat.

IRODALOM

BELLON–SZABÓ 1987.

Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): Szolnok megye népművészete. Budapest, 1987.

BORBÉLY 1943.

Borbély László: Szikszay Sándor cukrász és mézeskalácsos. Békés, 1943.

CSILLÉRY 1976.

Csilléry Klára: A szerelmi ajándék a magyar parasztságnál. Ethn. 1976. 103–133.

DOMANOVSZY 1981.

Domanovszky György: A magyar nép díszítőművészete I–II. Budapest, 1981.

DOMOKOS 1991.

Domokos Ottó: A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In.: Magyar Néprajz III. Kézművesség. (Főszerk.: Domokos Ottó). Budapest, 1991. 7–155.

DURKÓ 1938.

Durkó Antal: Békés nagyközség története. Békés, 1938.

DURKÓ 1964.

Durkó Antal: Békési vásárok. Kézirat, 1964. (Jantyik Mátyás Múzeum, lelt. sz.: Td. 81.21.1.)

GAZDA–VARGA 1989.

Gazda László – Varga Gyula (Szerk.): Hajdú-Bihar megye népművészete. Budapest, 1989.

JUHÁSZ 1990.

Juhász Antal (Szerk.): Csongrád megye népművészete. Budapest, 1990.

KEMÉNY 1915.

Kemény Lajos: Mézeskalácsos céheink múltjához. Ethn. 1915. 327–329.

KIRNER 1964.

Kirner A. Bertalan: A békési vásár. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 55–57. (Szerk.: Dankó Imre) Gyula, 1964.

LÉTAY 1978.

Létay Miklós: Egy családi üzem mézeskalács és viaszformái. Ethn. 1978. 266–272.

PÉTERFY 1940.

Péterfy Gyula (Szerk.): Magyarország Arany és Ezüstkoszorús Mestereinek Évkönyve. Budapest, 1940.

SZABADFALVI 1957.

Szabadfalvi József: A magyar mézeskalácsosság kialakulásának kérdéséhez. Déri Múzeum Évkönyve 1957. 73–82.

SZABADFALVI 1986.

Szabadfalvi József: Mézeskalácsosság Debrecenben. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 1986. 46.

VARGA 1983.

Varga Gyula: A népművészet Békésen. In.: Békés város néprajza. (Szerk.: Dankó Imre) Békés, 1983. 885–923.

VÉGH 1938.

Végh József: Mézesbábsütő-minták faragása a Tiszántúlon. Néprajzi Értesítő 1938. 102–110.

VISKI 1943.

Viski Károly: Díszítőművészet. In.: A magyarság néprajza. Budapest, 1943.

WEINER 1981.

Weiner Piroska: Faragott mézeskalácsformák. Budapest, 1981.

ZSEMLEY 1941.

Zsemley Oszkár: A magyar sütő, cukrász és mézeskalácsos ipar története. Budapest, 1941.

**In the Békés Museum preserved relics of Sándor Szikszay
gingerbread/honey-cake maker craftsman rewarded
with golden diploma**

– Baligáné Irén Szűcs –

Résumé

Sándor Szikszay (1884–1948) was an outstandingly talented representative of the gingerbread/honey-cake making craft having a great past in our region. He learned the basics of his craftsmanship in Békés then he spent a longer apprenticeship in Debrecen, and going on with the traditions and styles of this region he became a nationwide wellknown craftsman. From the 1920-ies the Trade and the general public took notice of the gingerbreads/honey-cakes made with the wooden moulds designed and cut by himself. In 1925 he was granted by the greatest honour, the gingerbread/honey-cake maker craftsman with golden diploma.

The wooden moulds and the pattern/mould book (including also the sketch of 100 pcs wooden moulds) made by him and published in Békés, could be regarded as the most valuable pieces of the Szikszay material, preserved in the Békés Museum. The wooden moulds of Szikszay had a wide topic scale, including the traditional hussar, horse, sword, heart, baby etc. but he created also new types: car, chimney-sweeper, young lady etc. The ornamentation/decoration of the forms were very rich, the various ornaments/decorations were made by sophisticated construction and under folk art inspiration.

The examination of the wooden beaters, moulds – representing a significant cultural historical, ethnographic value –, the study of the technical and stylistic changes are important parts of the ethnographical research of the gingerbread/honey-cake craft, for that also the Szikszay material could provide a good basis.

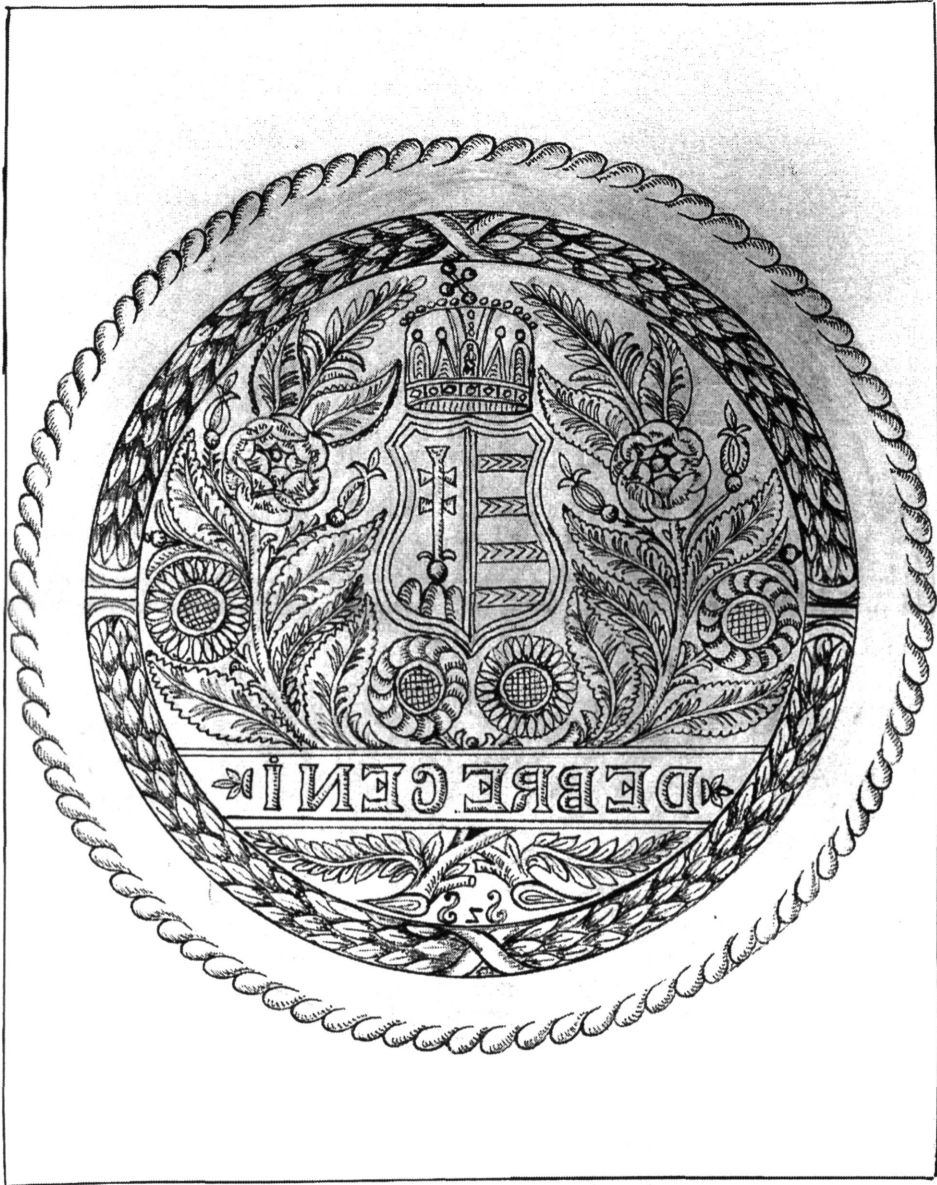
*Baligáné Szűcs Irén
Jantyik Mátyás Múzeum
H-5630 Békés, Széchenyi tér 6.*

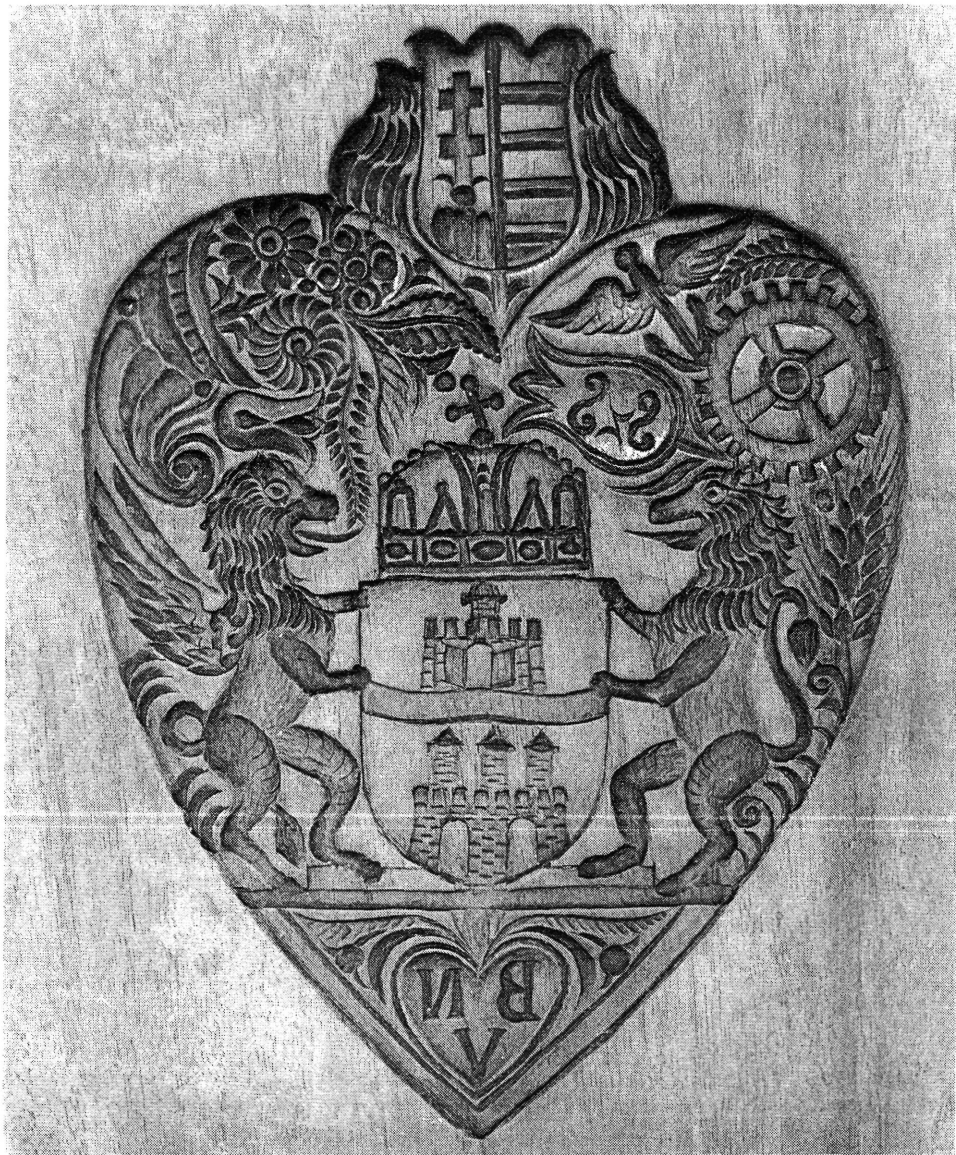
1. kép. Szikszay Sándor aranykoszorús mesteri oklevele, ltsz.: 56.939.1.
(fotó: Váradí Zoltán)

2. kép. Mintakönyvének első lapja, ltsz.: Ht. 84.5.1. (fotó: Váradi Zoltán)

3. kép. Mézestányér tervezet a mintakönyvből (fotó: Váradi Zoltán)

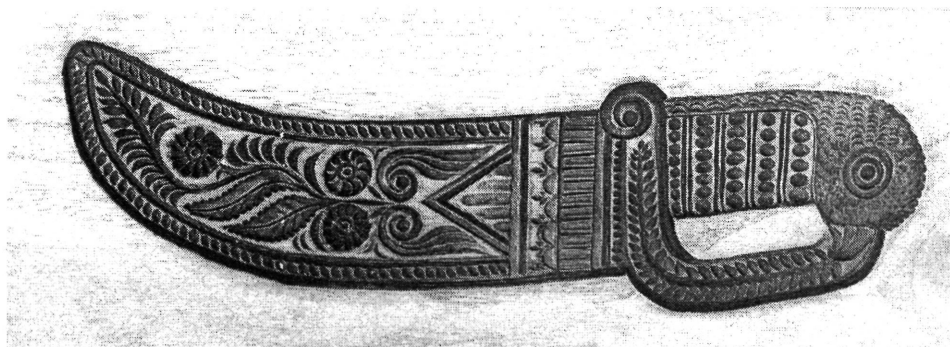
4. kép. Szívforma ütőfa, ltsz.: 56.953.1. (fotó: Váradi Zoltán)

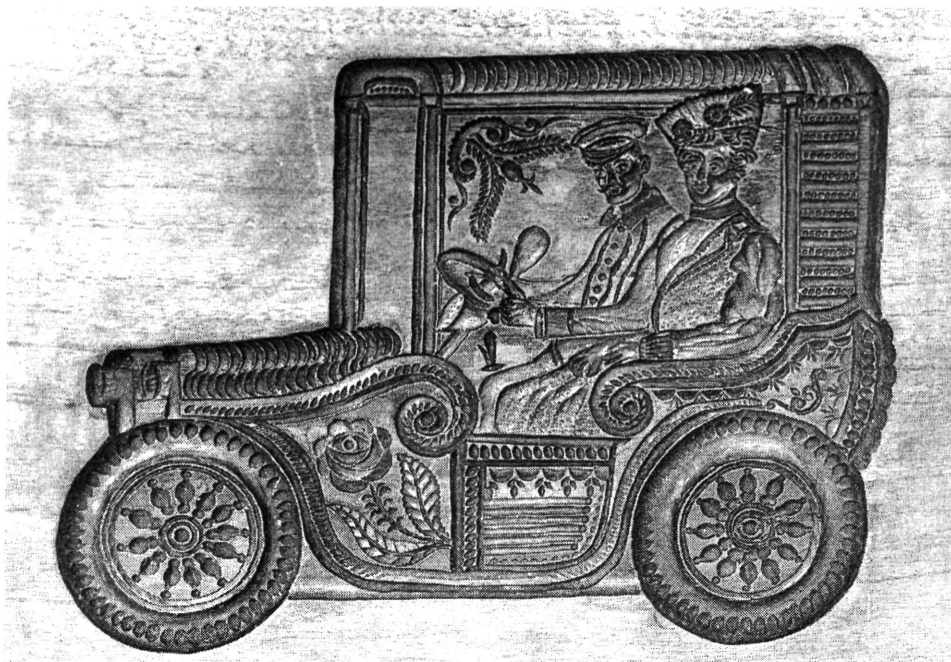
5. kép. Babaforma ütőfa, ltsz.: 56.945.1. (fotó: Váradi Zoltán)

6. kép. Lovas katona tervezet a mintakönyvből (fotó: Váradi Zoltán)

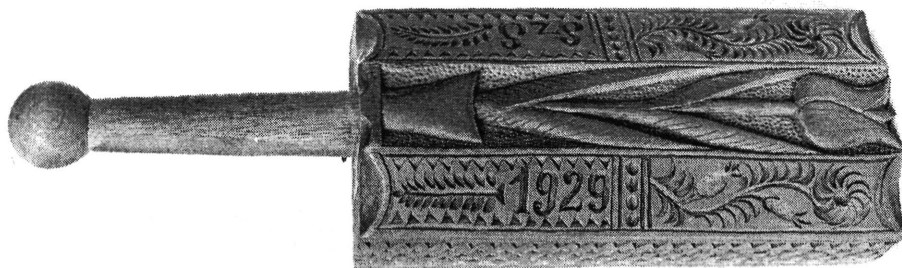
7. kép. Kardforma ütőfa, ltsz.: 56.946.1. (fotó: Váradi Zoltán)

8. kép. Autós párt ábrázoló ütőfa, ltsz.: 56.954.1. (fotó: Váradi Zoltán)

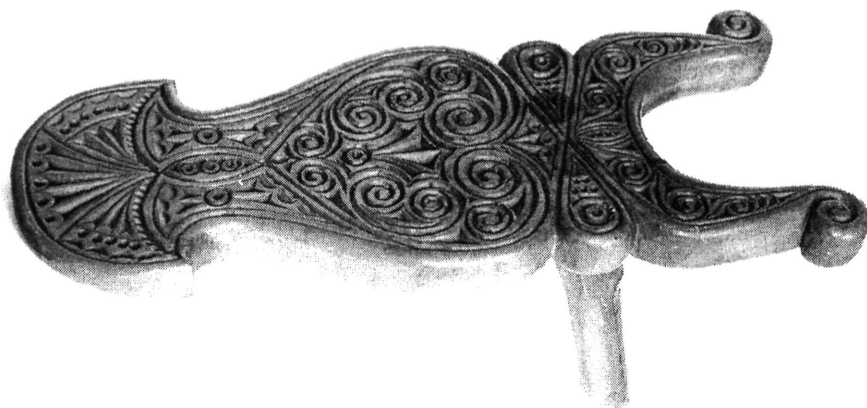
9. kép. Szikszay Sándor által faragott támlás szék, ltsz.: 53.602.1.
(fotó: Váradi Zoltán)

10. kép. Sulykoló, ltsz.: 56.942.1. (fotó: Váradi Zoltán)

11. kép. Talpas guzsaly, ltsz.: 53.627.1. (fotó: Váradi Zoltán)

12. kép. Csizmahúzó, ltsz.: 56.943.1. (fotó: Váradi Zoltán)